

Ім'я користувача:
Полтавський інститут економіки і права Полтавськи...

ID перевірки:
1014765270

Дата перевірки:
24.04.2023 09:31:46 EEST

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library

Дата звіту:
24.04.2023 09:34:22 EEST

ID користувача:
100011298

Назва документа: Магістерська Коляда Н

Кількість сторінок: 56 Кількість слів: 10928 Кількість символів: 85577 Розмір файлу: 93.58 KB ID файлу: 1014472774

38.6% Схожість

Найбільша схожість: 24.8% з Інтернет-джерелом (https://vo.uu.edu.ua/pluginfile.php/641049/mod_folder/content/0/%D0).

35.5% Джерела з Інтернету

531

Сторінка 58

29% Джерела з Бібліотеки

104

Сторінка 63

0% Цитат

Вилучення цитат вимкнене

Вилучення списку бібліографічних посилань вимкнене

0% Вилучень

Немає вилучених джерел

Модифікації

Виявлено модифікації тексту. Детальна інформація доступна в онлайн-звіті.

Замінені символи

2

**ПОЛТАВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І ПРАВА УНІВЕРСИТЕТУ
«УКРАЇНА»**

Кафедра соціальної роботи та спеціальної освіти

Коляда Наталя Григорівна

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПОСЛУГА «УНІВЕРСИТЕТ ТРЕТЬОГО
ВІКУ» В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

Галузь знань: 23 *Соціальна робота*
Спеціальність: 231 *Соціальна
робота*

Науковий керівник:
Кандидат політичних наук,
доцент кафедри
Мякушко Н.С.

Магістерська робота допущена до
захисту
рішенням кафедри соціальної
роботи та спеціальної освіти
протокол № ___ від “___” _____ 2023 р.
Завідувач кафедри соціальної
роботи та спеціальної освіти
“___” _____ 2023 р.
(підпис)

Полтава – 2023

Реєстраційний № _____
(дата) (ППП)

Результати перевірки _____
(до захисту) (ППП) (дата)
(на доопрацювання)

Результати захисту: _____
(оцінка)

Голова ЕК _____
(підпис) (ППП)

Члени ЕК _____
(підпис) (ППП)

(підпис) (ППП)

(підпис) (ППП)

(підпис) (ППП)

Відповідальний секретар ЕК _____
(підпис) (ППП)

**ПОЛТАВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І ПРАВА УНІВЕРСИТЕТУ
«УКРАЇНА»**

Освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр

Галузь знань: 23 *Соціальна робота*

Спеціальність: 231 *Соціальна робота*

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
соціальної роботи та
спеціальної освіти

(підпис)

“ ”

202_року

**З А В Д А Н Н Я
НА МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ**

Коляді Наталії Григорівні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПОСЛУГА «УНІВЕРСИТЕТ ТРЕТЬОГО
ВІКУ» В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

керівник роботи

Мякушко Н.С., кандидат політичних наук, доцент кафедри

затвержені наказом по інституту від “ ” 202_року №

2. Строк подання здобувачем освіти роботи

3. Вихідні дані до роботи

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів випускної кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Виконавці
1.	Забезпечення здобувачів освіти методичними рекомендаціями по виконанню роботи	На початку навчання	Кафедра соціальної роботи та спеціальної освіти
2.	Вивчення напрямків дослідження	За графіком	Здобувач освіти
3.	Складання плану роботи та підготовки індивідуального завдання роботи	За графіком	Наук. керів. Здобувач освіти
4.	Аналіз літератури за проблемою. Робота над теоретичною частиною дослідження	За графіком	Здобувач освіти
5.	Підготовка наукових тез з теми, що досліджувалась	За графіком	Наук. керів. Здобувач освіти
6.	Розробка діагностичного інструментарію та проведення констатуючого експерименту	За графіком	Здобувач освіти
7.	Узагальнення результатів констатуючого експерименту	За графіком	Здобувач освіти
8.	Проведення формуючого експерименту	За графіком	Здобувач освіти
9.	Узагальнення результатів формуючого експерименту та оцінка ефективності корекційних заходів	За графіком	Здобувач освіти
10.	Подання на кафедру закінченої роботи, включаючи електронну версію (з метою перевірки її на плагіат)	До передзахисту	Наук. керів. Здобувач освіти
11.	Підготовка письмового відзиву на роботу	До передзахисту	Наук. керів.
12.	Проведення попереднього захисту робіт	За графіком	Комісія
13.	Прийняття рішення про допуск роботи до захисту	За графіком	Кафедра соціальної роботи та спеціальної освіти
14.	Зовнішнє рецензування	До передзахисту	Наук. керівнк
15.	Направлення робіт з рецензією до екзаменаційної комісії (ЕК) для захисту	За графіком	Кафедра соціальної роботи та спеціальної освіти
16.	Захист роботи	За графіком	Комісія

Здобувач освіти _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

5

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ	9
1.1. Люди похилого віку як соціально-демографічна група	9
1.2. Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку	13
1.3. Особливості прояву самотності у літньому віці	17
РОЗДІЛ 2. УНІВЕРСИТЕТ ТРЕТЬОГО ВІКУ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ПІДВИЩЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ	26
2.1. Особливості надання соціальних послуг людям похилого віку в територіальному центрі соціального обслуговування	26
2.2. Аналіз діяльності Університету третього віку в територіальному центрі соціального обслуговування як передумова підвищення комунікативної активності	31
2.3. Результати емпіричного дослідження щодо оцінки ефективності впливу університету третього віку на комунікативну активність людей похилого віку в територіальному центрі соціального обслуговування в умовах воєнного стану	39
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
ДОДАТКИ	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Основною характеристикою ХХІ століття є демографічна криза, який докорінно змінив вікову структуру населення більшості країн, у тому числі й України, яка характеризується невеликою кількістю дітей та молоді та великою кількістю людей похилого віку. Після отримання статусу пенсіонера людина може лише частково брати участь у житті суспільства. Демографічні дані свідчать, що збільшується кількість літнього населення, у суспільстві існує вікова дискримінація, тобто відчуження слабких і молодих. Тому з кожним роком соціальна робота людей похилого віку набуває все більшого значення та стає важливою частиною соціальної політики.

Реформа української системи соціального обслуговування значно вплинула на організацію соціальної роботи для людей похилого віку. Буде докладено зусиль для інноваційних методів надання соціальних послуг, вирішення основних проблем, забезпечення рівня життя та якості літніх людей. Тому змінюються стереотипи змісту, форми та методики роботи літніх людей, що викликає у них особисте бажання реалізувати свій потенціал через навчання та творчу діяльність. Активна інтеграція старших у суспільство дозволяє освоїти нові форми діяльності, демонструючи тим самим свій особистісний та творчий потенціал. Тому пошук нових шляхів надання соціальних послуг для людей похилого віку набув особливої актуальності.

Питання соціальної роботи, пов'язані з людьми похилого віку, зараз є у центрі уваги багатьох соціальних установ та дослідницьких проектів, спрямованих на наукову перевірку та формулювання стратегій для забезпечення належного рівня життя цієї вікової групи.

В Україні проблемою старіння населення займаються фахівці Інституту населення і суспільства НАН України: Н. Левчук, В. Піскунова, С. Піскунова, С. Пірожков, В. Стешенко, П. Шевчук, і інші. У працях цих

вчених досліджувалися економічні характеристики та наслідки українських демографічних змін, які в основному представлені кількісними та чисельними характеристиками. Н. Шахматов і М. Александрова проаналізували поведінку, почуття і погляди людей похилого віку з точки зору соціальної психології, розкрили психологічні аспекти старіння з точки зору загальнопсихологічних процесів. У працях Н. Дементьєвої, П. Павленка, Є. Устинової, Є. Холостової та інших розглядається соціальна робота та дозволя люди похилого віку.

Мета дослідження полягає у вивченні соціальних проблем людей похилого віку в період їхньої адаптації до пенсійного періоду життя та дослідження ефективності діяльності університету третього віку як технології соціальної роботи в умовах воєнного стану.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати соціально-демографічні особливості та соціально-психологічні проблеми людей похилого віку.
2. Проаналізувати надання соціальних послуг людям похилого віку в територіальному центрі соціального обслуговування.
3. Проаналізувати діяльність Університету третього віку в територіальному центрі соціального обслуговування
4. Провести дослідження щодо ефективності впливу Університету третього віку на комунікативну активність людей похилого віку в територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг) в умовах воєнного стану.

Об'єкт дослідження – соціальне обслуговування людей похилого віку як система.

Предмет дослідження – університет третього віку як технологія соціальної роботи.

Гіпотеза дослідження базується на науковому припущенні, що Університет третього віку як технологія соціальної роботи сприяє

вирішенню проблеми комунікативної активності людей похилого віку в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. В ході написання роботи та проведення емпіричного дослідження були використані наступні методи: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, порівняння, інтерпретація основних понять, які висвітлюються в дипломній роботі); емпіричні (експертне інтерв'ю).

Практичне значення полягає в тому, що основні положення та висновки дослідження можуть бути використані у викладанні відповідних розділів таких дисциплін як технології соціальної роботи, соціальна робота з людьми похилого віку. Матеріали дослідження можуть бути використані в роботі соціальних служб, які працюють з даною категорією населення.

Апробація результатів досліджень. Зміст та основні результати магістерського дослідження обговорювались автором на таких науково-практичних конференціях: 1) Всеукраїнській науково-практичній конференції «Переклад в сучасному суспільстві: тенденції, виклики, перспективи» (м. Полтава, 26 травня 2022 р.) та 2). Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу: (м. Полтава, 19-20 травня 2022 р.).

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається із вступу, двох розділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел, додатків, та списку використаних джерел з 48 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМ

ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

1.1. Люди похилого віку як соціально-демографічна група

Тенденція зростання літнього населення в глобальній структурі населення багатьох країн вимагає від людей усвідомлення того, що старість – це новий і триваліший етап життя, унікальний і неповторний, сповнений нових смислів і драматичних протиріч. Необхідно провести соціальний аналіз явища старіння з точки зору факторів, що формують соціальну політику та надають соціальну підтримку літнім людям, а також чинників, що впливають на розвиток їхніх особистісних стратегій поведінки.

Україна – країна, чиє старіння населення триватиме. За оцінками експертів Інституту населення і суспільства, до 2050 року люди у віці 60 років і старше становитимуть майже одну третину населення країни. Оскільки потреби людей похилого віку значно відрізняються від потреб інших груп населення, змінилася соціально-демографічна структура населення, що загострить соціально-економічні проблеми, пов'язані з пенсійною системою, медичним обслуговуванням, переосмисленням. Роль та визнання потенційного внеску літніх людей у процес соціального розвитку [26].

З соціально-економічної точки зору найбільш значущим наслідком старіння населення та його стійкого природного скорочення є те, що ці демографічні тенденції призведуть до подальшого зниження відтворювальної бази трудового потенціалу українського населення. Серед соціально- економічних наслідків процесу старіння — збільшення

економічного навантаження на працююче населення (і статей соціального бюджету), старіння працездатного населення, уповільнення оновлення знань та ідей, уповільнення прогресу науки і техніки. , збільшення самотності літніх людей на соціальну підтримку, економічну підтримку та інші потреби. Взагалі кажучи, старіння населення та його наслідки вимагають ґрунтовної реорганізації всієї соціально-економічної системи для пристосування суспільства та економіки до особливостей «постарілого» населення, у якому кількість споживачів перевищує економічно активне населення.

Україна характеризується несприятливим співвідношенням працездатного та непрацездатного населення. Населення працездатного віку становило понад 24%, а економічне навантаження працездатного населення та населення працездатного віку досягало 411 осіб на тисячу осіб, а загальне економічне навантаження – 723 утриманці на тисячу населення працездатного віку [12].

Соціальні проблеми людей літнього віку, їхній соціальний статус у сучасному суспільстві, соціальна структура в різних соціальних системах, спільнотах, власних сім'ях, стосунки з іншими віковими групами, вікові та особистісні зміни тощо, вітчизняні та зарубіжні геронтологічні дослідження недостатньо. Наука і практика. Оскільки люди похилого віку мають великі відмінності у вікових, фізичних і психологічних особливостях, професійно- статусних характеристиках, особистісних характеристиках, сімейному стані, релігії, естетиці та політичних поглядах, вивчення соціальної геронтології ускладнилося.

Виділяють чотири групи проблем, пов'язаних із глобальним старінням сучасного суспільства.

По-перше, на демографічні та макроекономічні наслідки впливають такі характеристики, як народжуваність, очікувана тривалість життя і

особливо довголіття, а також кількість людей похилого віку, які бажають контактувати з цими групами населення, і розподіл матеріальних ресурсів між різними поколіннями.

По-друге, сфера соціальних відносин буде порушена через зміни в структурі сімейних відносин, систем, що підтримують одна одну між різними поколіннями, характеру майбутнього вибору професії, зміни потенційних структур зайнятості.

По-третє, зміни в демографічній структурі вплинуть на регіональний та місцевий ринки праці, особливо на співвідношення розумової та фізичної праці та відношення суспільства до праці, виникнуть проблеми з професійним розташуванням та перепідготовкою вищих працівників, на ставлення людей похилого віку в робота. Ставлення до роботи з роботодавцями та питання виходу на пенсію змінюються; співвідношення зайнятості жінок і чоловіків зміниться, тому що жінки набагато старші за чоловіків; соціальна природа безробіття погіршиться і знадобляться нові рішення; підвищиться пенсійний вік.

Четвертий. Ці зміни вплинуть на функціональні можливості та здоров'я людей похилого віку, що матиме серйозні наслідки для соціальних служб: зміняться потреби в догляді за людьми похилого віку та споживанні соціальних послуг, істотних змін зазнає інтенсивність, ефективність та результативність медико-соціальних послуг для людей похилого віку [25].

Механізм втрати адаптації, що виникає при старінні, відіграє важливу роль у старості. Людям потрібен час, щоб прийняти свою фізичну або функціональну втрату. Серед факторів, що впливають на адаптивність, можна назвати такі: особисті якості, життєвий досвід, поточна ситуація. Деяким людям похилого віку втрата дуже комфортна, а іншим гірше. Швидкі технологічні, соціальні та культурні зміни в суспільстві

ускладнюють процес адаптації людей похилого віку до нових умов життя [44].

Оскільки неправильне ставлення та передумови не дають нам увійти (вступити) у старість, існує багато індивідуальних типів старіння.

Американські психологи поділяють старіння на такі типи:

- 1) Регресія – це повернення до минулої поведінки, що проявляється як
- 2) «наївне» звернення за допомогою в повсякденному житті, незалежно від стану здоров'я;
- 3) Втеча або переміщення, як спосіб звільнення у складних ситуаціях;
- 4) добровільно ізолюватися від інших, пасивно і рідко брати участь у громадському житті;
- 5) Бажання викликати інтерес оточуючих;
- 6) Намагайтеся інтегруватися в суспільство, незалежно від віку та здоров'я, прагнучи приховати конкретні захворювання [19].

Теорія соціальної відстороненості, запропонована Дж. Розеном і Б. Ньюгартемом, найбільш відома в нашій країні, оскільки описана М. Александровою. Відповідно до цієї теорії, процес старіння супроводжується неминучим відчуженням людей від суспільства та економічного життя; зниженням взаємодії з іншими; зменшенням соціальних ролей, що призводить до повного соціального відчуження. Обов'язкове «звільнення» з професійних обов'язків (пов'язаних з виходом на пенсію) [49].

Відповідно до теорії субкультури (А. Роуз), культура стає ядром збирання людей похилого віку, створюючи між ними особливе відчуття близькості і водночас відрізняючи їх від інших вікових груп. Фактично А. Роуз пропонував створювати поселення, будинки, пансіонати для пенсіонерів [32].

1.2. Соціально-психологічні проблеми людей похилого віку

Розвиток старіння людини багато в чому залежить від її особистості: орієнтирів, діяльності, способу життя та життєвого змісту. Старіння має природні та патологічні детермінанти, останні прискорюють старіння та ускладнюють процес. До патологічних детермінант старіння можна віднести незадовільну екологію, неправильний спосіб життя, шкідливі життєві звички, надмірні стреси.

У суспільстві існує багато стереотипів щодо поняття старості, більшість з яких негативні, наприклад, старі люди вважають бідними, слабкими, нездатними нормально працювати. Таке несприятливе ставлення до людей похилого віку та людей похилого віку проявляється у віковій дискримінації. Вікова дискримінація сягає корінням в ювенілізм, який є своєрідним поклонінням молоді, що стало живою філософією 20 століття.

На думку засновника терміну Р. Батлера, психологічною причиною поширення вікової дискримінації людей похилого віку в сучасному європейському суспільстві є глибоке занепокоєння молодих і зрілих людей, їх особиста неприязнь і ворожість до старості, хвороб, та інвалідність. І страх слабкості, непотрібності та смерті [45]. Щоб подолати вікову дискримінацію, ми можемо взяти приклад поваги та турботи про людей похилого віку, що традиційно є вродженим для більшості людей у східних країнах.

У статті С. Михальської розкриваються психологічні особливості людей похилого віку. Автор вказує, що вік старіння включає різні види позитивних і негативних змін, спрямованих на досягнення нового рівня особистості та довготривалого розвитку людини. Рушійною силою особистісних змін є насамперед природний фізіологічний процес старіння, який неминуче призводить до змін емоційно-вольового полів особистості

[43]. Старість супроводжується підвищенням тривожності, з'являються або посилюються такі характеристики, як недовірливість, дратівливість, низька самооцінка, завищена оцінка, зміни темпераменту. Літні люди більше приділяють собі уваги, у них знижується ініціатива, зростає пасивність.

Старість і будь-які інші вікові етапи індивідуального розвитку людини мають нерівномірні зміни стадії розвитку. На пізніх етапах життя людини існує специфічна залежність між збереженням психологічних і фізіологічних функцій, поведінки, мотивації та особливостей особистості. Психічна напруженість, зниження сили та рухливості є основними віковими характеристиками психічної реакції людей похилого віку [42, 69]. Проблема старіння сьогодні є досить серйозною, вона спрямована на пошук шляхів ефективного використання існуючої соціальної структури, психологічних процедур і ресурсів для покращення умов життя та благополуччя людей похилого віку. Згідно з аналізом наукової літератури, психологічні особливості та психічні розлади літніх людей досі не знайшли відповідного рішення [13].

Щоб зрозуміти особистість людей похилого віку, необхідно розглянути вплив зовнішніх умов на самопізнання та задоволеність життям людей похилого віку. Поширеною проблемою є загальний вплив на стереотипи «типових» людей похилого віку. Існує багато описів особливостей літніх людей. Але водночас помічено й їх негативні риси: егоїстичні, скупі, вперті, байдужі до всього, психічне занепад, консервативне, критичне ставлення до молоді [42]. Величезна різниця в оцінці одних і тих же характеристик літніх людей створює суперечливу картину.

Багато особливостей людей похилого віку зумовлені стереотипами, що панують у суспільстві, які істотно впливають на формування ставлення

людей до себе. Згідно з великою кількістю емпіричних досліджень, старість супроводжується наростанням тривожності і занепокоєння, появою або посиленням недовіри, дратівливості, холодності. Зміни в процесі старіння відбуваються і на біологічному рівні. Зміни зовнішнього вигляду, рухливості та роботи сенсорної системи: як правило, з віком ефективність роботи слуху, зору, смаку та нюху починає знижуватися. Тобто основою стану і динаміки особистісних змін є природний фізіологічний процес старіння, який неминуче призводить до змін у сфері особистих емоцій і волі. При зміні темпераменту люди похилого віку приділяють більше уваги собі, знижують ініціативу та підвищують пасивність [42].

Крім того, літні люди рідше відчують різкі зміни настрою, вони менш схильні до плутанини і можуть краще контролювати свої емоції. Згідно з новою точкою зору, старість є одним із етапів безперервного емоційного зростання, тобто емоційне здоров'я людини погіршується лише за період до смерті, «у той момент, коли когнітивні та фізичні проблеми серйозно впливають на життя людини» [36].

Як зазначав Н. Шахматов, ставлення до свого старіння є позитивним чинником духовного життя старості. У оформленні цього відчуття ключовим моментом є усвідомлення того факту що фізичний і психічний вік змінюється, і усвідомлення природності відчуття фізичної хвороби [28].

На наступному етапі старіння ставлення до нових змін фізичних умов вже перебуває під впливом нової життєвої орієнтації та нового рівня самосвідомості. Ця нова позиція формується завдяки постійним новим відносинам між літнім і оточенням, але більшою мірою залежить від нього. При цьому немає репресивної проекції минулого, немає спроб знайти винного чи звинуватити себе в неправильному (з точки зору сьогодення) житті. Саме в цьому варіанті психологічного старіння цілком

узгоджується з самим собою, узгоджується з природним ходом подій, узгоджується з неминучістю закінчення життя [27].

На думку Н. Шахматова, ця позитивна позиція, пов'язана зі старістю, більшою мірою допомагає зберегти особистість у пізні роки. Водночас у вітчизняній геронтологічній літературі описувалися варіанти неадекватного ставлення до власних пізніх років, аж до повної відкидання. Ці варіанти вибору включають регресію (повернення до минулої поведінки, що проявляється як форма «наївного» звернення за допомогою незалежно від статусу), добровільну ізоляцію від оточення (пасивна та мінімальна участь у суспільному житті), опір старінню (безрозсудні спроби зберегти зрілості, ці зникли).

У літніх людей ставлення до старості недостатньо добре, вони відчувають незадоволеність життям, відчувають відсутність почуттів у поєднанні з тривалим погіршенням здоров'я, поступово втрачають інтерес до оточуючих, що викликає негативні зміни особистості, що проявляються як «погіршення». Ця нова позиція значною мірою залежить від самих людей похилого віку [33].

Аналізуючи результати за методикою «Спілбергівська самооцінка ситуативної тривожності та особистісної тривожності», встановлено, що існує різниця між рівнем ситуативної тривожності та особистісної тривожності літніх людей. Тому, зокрема, значна кількість випробовуваних (81,8%) має високий ступінь особистісної тривожності, що свідчить про схильність суб'єкта до тривожності та про те, що він схильний розглядати широкий спектр ситуацій як загрозу. Високий і помірний рівні ситуативної тривожності виявлено у однакової кількості обстежених (27,3%). Стан цих людей характеризується суб'єктивними емоціями: нервозністю, збудженням, нервозністю, дратівливістю [10].

За результатами самооцінки психічного стану людей похилого віку (за Г. Айзенком) виявлено середній рівень тривожності, депресії, скутості у

більшості обстежуваних. Що стосується рівня агресивності, то високий рівень агресивності (і високий рівень скутості) не виявлено ні в одного обстежуваного, а низький – у 54,5% літніх людей. Дослідження невротичного статусу літніх людей виявили такі показники: у багатьох обстежених висока тривожність (42,8%), помірна невротична депресія (57,1%), слабкість (57,1%), вегетативний розлад (57, 1%), тривожність (42,8%).), істерична реакція (42,8%). Лише 9,2% респондентів виявили високий рівень депресії. У значній кількості випробовуваних (45,4%) [34] також відмічено відсутність схильності до депресії та хорошого емоційного стану.

Тому старість супроводжується наростанням тривожності і занепокоєння, недовірливістю, дратівливістю, відсутністю самооцінки, зміною темпераменту [8].

Літні люди більше приділяють собі уваги, у них знижується ініціатива, зростає пасивність. Зміни в процесі старіння відбуваються і на біологічному рівні (нерухомість, робота сенсорної системи: слух, зір, смак і нюх). Найважливішою характеристикою старості є прагнення зрозуміти життя та узагальнити власну діяльність.

1.3. Особливості прояву самотності у літньому віці

У багатьох наукових статтях основною соціальною проблемою старості називається самотність. Демографи та соціологи констатують збільшення кількості домогосподарств, що складаються з однієї особи, психологи аналізують причини та наслідки самотності, в теорії і практиці соціальної роботи знаходимо поради по обслуговуванню самотніх літніх людей, найчастіше людей з інвалідністю. Тобто слово самотність майже завжди має проблемний, негативний відтінок.

Самотність у похилому віці – це соціальний стан, що відображає психофізичний статус літньої людини, який ускладнює налагодження нових і підтримання старих контактів і зв'язків; самотність як відсутність родичів, дітей, онуків, подружжя, а також окреме проживання від молодих членів родини.

Представники психодинамічної моделі (Зілбург, Салліван, Фромм- Рейхман) у своєму аналізі самотності спираються, головним чином, на клінічну практику, і тому схильні розглядати самотність як патологію, негативне явище. Зілбург, наприклад, розрізняв самотність і усамітнення. За Зілбургом, самотність є проявом характерних рис особистості: нарцисизму, манії величності, хворобливої скритності, ворожості, агресивності [21]. Причини самотності, як правило, вбачають у деформаціях, які відбуваються в генезисі особистості, її здатності до конструктивного саморозвитку. Найбільш відомим прихильником феноменологічного напрямку є Карл Роджерс. На його думку, виконання соціальних ролей вимагає від індивіда діяти у відповідності до соціальних зразків, які можуть входити у протиріччя з внутрішнім істинним проявом «Я». Страх людини, що істинне

«Я» відторгнене оточуючими, робить її замкненою у своїй самотності. Роджерс розглядає самотність як прояв дезадаптації особистості у суспільстві, а причину самотності – у феноменологічних невідповідностях між дійсним та ідеалізованим «Я» індивіда [30]. Відрізняє прихильників даної теорії думка про те, що основою формування самотності є не ранні дитячі впливи, а поточні впливи, які відчуває особистість.

Природа самотності вважається патологічною. Представники екзистенціальної моделі не вважають самотність патологічним феноменом. Вона, на їх думку, є продуктивною творчою силою (Мустакас), умовою справжньої комунікації (Ясперс), глибинною основою будь-якого

індивідуального буття (Сартр), моментом народження особистості (Бердяєв). Самотність пов'язана із самосвідомістю людини, з неповторністю її «Я», з моментом істини й саморозуміння. Таким чином, самотність – це необхідний елемент екзистенції людини, що надає людському життю змісту і є сприятливим фактором розвитку особистості. Ніякі найближчі стосунки не можуть знищити самотності. Однак людина може послабити вплив самотності, розділивши її з іншою самотньою людиною. Більше того, проблема екзистенціальної ізоляції не може бути розв'язна в принципі, тому що перед фундаментальними проблемами буття людина самотня споконвічно [9].

Представники соціологічної моделі (Боумен, Рисмен, Слейтер) пов'язують свій соціальний аналіз самотності з вивченням американського характеру й одночасно аналізують здатність суспільства задовольняти потреби його членів. Вони заявляють, що американці перетворились на індивідів, орієнтованих на оточуючих. Орієнтована на інших особистість може набути надмірну потребу в пильній увазі до себе з боку оточуючих, яка ніколи повністю не задовольняється. Тому члени нашого суспільства, заявляє Рисмен, утворюють «самотній натовп» [23]. Слейтер причиною самотності вважає незадоволення потреби в спілкуванні, причетності й залежності через прихильність в американському суспільстві до індивідуалізму внаслідок укорінення віри в те, що кожна людина є самостійним суб'єктом [39]. Таким чином, представники соціологічного підходу вважають самотність загальним статистичним показником, що характеризує суспільство. Самотність розглядається як риса американського характеру, що є продуктом соціальних сил. Тобто причина самотності поза індивідом, на її формування впливають події суспільного ЖИТТЯ.

Представники інтеракціоністського підходу вважають самотність продуктом комбінованого (або інтерактивного впливу) особистісних та

ситуаційних факторів. Самотність виникає внаслідок руйнування соціальних відносин і соціальних взаємодій, які задовольняють основні соціальні потреби індивідів. Роберт Вайс [27] виділяв два типи самотності: емоційну ізоляцію (відсутність тісної емоційної прихильності) і соціальну ізоляцію (відсутність значущої дружби або почуття спільності).

Емоційна самотність є результатом відсутності тісної прихильності (наприклад, кохання чи шлюб). У емоційно самотньої людини має бути тривога покинутої дитини: дратівливість, тривога, порожнеча. Соціальна самотність може змусити людину відчувати, що її існування марне, напружене і нудно. Самотність розглядається як поширений стан, який більшість людей буде відчувати протягом свого життя. Причини самотності бувають внутрішні (характер) і зовнішні (ситуація) [35].

Представники когнітивного підходу відзначають роль пізнання як фактора, що опосередковує зв'язок між нестатком соціальності й почуттям самотності. Когнітивні фактори розглядаються як процеси, що відбуваються усередині індивіда, що погоджує свою діяльність із реальністю

Серед причин самотності виділяють характерологічні й ситуативні фактори, а також вплив минулого і сьогодення на формування особистості. Даний підхід спирається на когнітивну терапію Бека, на користь якої говорять клінічні дослідження, що підтверджують її ефективність. Пояснюючи причини самотності, Бек писав, що погляд на самого себе та на середовище створюють базис «внутрішньої реальності» людини. Коли «внутрішня реальність» людини не відповідає «зовнішній реальності» у значимих співвідношеннях, вона може відчувати емоційний розлад, депресію, тривогу й почуття самотності [28].

Представники інтимного підходу (Дерлега, Маргуліс), так само як і Вейс, вважають, що соціальні відносини, безумовно, сприяють досягненню індивідом різних реальних цілей. Самотність же обумовлена

відсутністю соціального партнера, який би сприяв досягненню цих цілей [40]. Вивчаючи вплив на цей баланс сукупності соціальних зв'язків індивіда, його соціальних очікувань і його особистісних якостей, дослідники розцінюють самотність як нормальний досвід і вважають, що й внутрішньо індивідуальні фактори, і фактори середовища здатні призвести до самотності.

Згідно теоретико-системного підходу до проблеми самотності, поведінка живих організмів відбиває переплетення впливів декількох рівнів (від клітинного до міжнародного), що діють одночасно як система [24].

Більшість теоретичних висновків про самотність були зроблені на основі даних клінічної практики. Емпірично досліджувались, в основному, окремі сторони самотності, що викликає роздробленість і заплутаність даних, які в цій якості мало сприяють теоретичному висвітленню даного феномена. Різноманіття теоретичних підходів свідчить про те, що варіації самотності нескінченні [48].

По-перше, у кожної людини з віком відбуваються особистісні зміни. Ні для кого не секрет, що характер багатьох літніх людей стає просто нестерпним, посилюються різні особистісні риси: дратівлива людина вибухає з будь-якого, навіть найдрібнішого приводу, педантичний перетворюється в рідкісного зануду, а тривожний перестає виходити з дому через свої численні страхи, а все це сильно ускладнює перспективи спілкування з оточуючими людьми.

По-друге, зменшується кількість речей, які цікавлять людину. Якщо в юнацькому та зрілому віці їй був цікавий увесь світ, то до старості це коло вужчає. Літні люди стають менш активними, більш консервативними, погано переносять зміни і нові події в житті. А саме все це є джерелом яскравих вражень і згодом може стати темою для спілкування [41].

По-третє, психіка людини з віком зазнає певних метаморфоз, які не є приємними. Так звані вікові зміни полягають у погіршенні пам'яті, уваги, сприйняття, зниження швидкості мислення і часу реакції. Бувають випадки, коли вони виходять за межу норми і переходять в розряд психічних порушень: хвороба Альцгеймера, всілякі деменції і недоумства, старечі психози тощо. Зрозуміло, що спілкуватися з психічно хворою людиною стає дуже проблематично.

По-четверте. Погіршується зв'язок із родиною. Звужується коло почуттів літньої людини до родичів, її емоції стають більш полярними, зникають проміжні відтінки. Можуть актуалізуватися старі образи, що призводить до розриву контакту з ким-небудь із родичів. Буває, що любов та піклування літньої людини концентрується на якому-небудь одному члену сім'ї, наприклад, на доньці чи онукові, що призводить до нав'язливості у спілкуванні.

Об'єктивна втрата партнерів по спілкуванню – це ще один фактор, котрий впливає на самотність літніх людей. Чим старшою стає людина, тим більша ймовірність зіткнутися зі смертю кого-небудь із друзів або знайомих. Так чи інакше, це звужує коло спілкування, а в силу особистісних і психічних змін заводити нові знайомства людина у віці виявляється не в змозі [29].

Варто звернути увагу і на специфічність спілкування літніх людей, тематика їх розмов також стає своєрідною (наприклад, постійні «болячки» досить часто стають головною темою для обговорення серед громадян пенсійного віку). Крім того, літні люди, які пережили багато негативних подій, нерідко стають озлобленими і ображеними на увесь світ. У їх мові так і відчувається невдоволення сучасним укладом життя, скарги на уряд та інший негативізм. Думки про настання смерті також не збільшують кількість бажаючих спілкуватися з літньою людиною.

Проте слід також зазначити, що люди передпенсійного віку мають широкі та активні інтереси поза професією, але на улюблені хобі завжди не вистачає часу, і вони краще адаптуються до особистої свободи [11, 13].

Дж. Стюар-Гамільтон також зазначив, що жінки частіше виходять на пенсію, ніж чоловіки. Це тому, що після повернення додому жінки будуть більше зайняті домашніми справами, домашніми справами та вихованням дітей. Вихід на пенсію – це лише катастрофа для жінок, які відмовляються від сімейного щастя заради кар'єри. У той же час чоловіки, як правило, не підходять для виходу на пенсію, оскільки вони занадто звикли до професійної діяльності, що затримує реалізацію сімейних та соціальних ролей у майбутньому [37, 48].

Однак, аналізуючи причини вищезгаданої самотності, не варто думати, що стареча самотність є природним і неминучим явищем. Люди похилого віку можуть адаптуватися до вікових змін. Є деякі фактори, які можуть запобігти самотності в старості. Наприклад, врівноваженість нервової системи блокує формування психічних розладів, зменшує кількість вікових негативних психологічних змін, є основою спокійного спілкування людей похилого віку з оточуючими [32].

Багато що залежить від сприйняття людей похилого віку. Наприклад, на Сході прийнято поважати старших, тому що вони предки і мають більше життєвого досвіду, що робить їх мудрими в очах молодих членів суспільства. Кожен прислухається до їхньої думки і приділяє велику увагу спілкуванню з ними. Через це східні країни не чули про проблему самотності серед літніх членів суспільства.

Люди похилого віку, швидше за все, виконують просту роботу по дому або сидять з дітьми. По-перше, для певного віку це досить насичена діяльність і дає можливості для самореалізації, тому бабусі та дідусі мають впевненість і самооцінку. По-друге, люди похилого віку будуть активніше брати участь у сімейних справах, що саме по собі є основою спілкування.

Але, на превеликий жаль, досить часто єдиними, хто може контактувати з літніми людьми, залишаються сусіди. При цьому стосунки між сусідами не завжди є доброзичливими. Часто ці стосунки перетворюються на тривалу війну, яка відбувається з перемінним успіхом. Поразки постають у вигляді інфарктів, інсультів та інших захворювань. Саме тому типовими психологічними чи психопатологічними феноменами осіб похилого віку є підвищена тривожність, підозрлість і недовіра, страх бути обдуреним.

Самотність виступає негативним чинником, який перешкоджає сприятливому адаптаційному процесу осіб похилого віку. Самотність у геронтології розуміється як відчуття сильної відірваності від оточення, страх перед наслідками самотнього життя, важкі переживання, пов'язані з втратою основних цінностей або близьких, відчуття покинутості, власного існування марного і марного [34].

Самотність у похилому віці – поняття далеко неоднозначне і таке, що має соціальний зміст:

- самотність як повне позбавлення людського спілкування для багатьох осіб, що мешкають у родині;
- попередньому життєвому шляху було притаманне постійне розширення кола обов'язків людини перед суспільством, тепер же виникає небезпека перекласти на суспільство відповідальність за своє життя;
- у суспільстві існує установка на старість як на період «заслуженого відпочинку», спокою, хоча найбільш стресові життєві ситуації (вихід на пенсію, смерть близьких, родичів, втрата роботи тощо) доводиться найчастіше на цей період;
- більшість людей очікують від власної старості слабкості, соціальної непотрібності, відчувають страх перед власною безпорадністю [44].

Таким чином, можна зробити висновок, що людина похилого віку досить часто психологічно не готова і не навчена переживати такого роду

зміни у житті. А те, чого вона боїться від старості, те вона й отримує. Соціальні працівники мають у своїй роботі якісно надавати психосоціальну допомогу цій віковій категорії громадян, враховувати індивідуальні та загальні особливості літніх людей у вирішенні проблем.

РОЗДІЛ 2. УНІВЕРСИТЕТ ТРЕТЬОГО ВІКУ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ПІДВИЩЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

2.1. Особливості надання соціальних послуг людям похилого віку в територіальному центрі соціального обслуговування

Створення територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) далі – Територіальний центр, передбачає надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у скрутному становищі та потребують сторонньої допомоги в умовах проживання, госпіталізації, тимчасового чи денного перебування [3].

Принципи роботи Територіального центру включають в себе цілеспрямовані та персональні методи, доступність та відкритість, добровільність прийняття чи відмови від соціальних послуг, гуманізм, комплексність, максимальну ефективність бюджетних та позабюджетних коштів, легітимність, соціальну справедливість, конфіденційність, відповідність стандартам якості та відповідності етичним та правовим нормами.

Діяльність Територіального центру повинна відповідати стандартам суб'єкта надання соціальних послуг.

Територіальний центр надає такі види послуг:

1) Соціальні та сімейні послуги – забезпечення харчуванням (м'якими та твердими запасами), гарячим харчуванням, транспортними послугами, малою механізацією, здійсненням соціальної та сімейної спонсорської допомоги, викликом лікарів, закупівлею та доставкою ліків і продуктів, ремонтом одягу та взуття, перукарськими послугами тощо.

2) Психологічні послуги – надання консультацій щодо психічного здоров'я, полегшення ресоціалізації в соціумі з виходом на пенсію, психологічна корекція та методичні поради.

3) Освітні послуги – виявляють та сприяють розвитку різноманітних інтересів і потреб, організовують дозвілля для громадян, які стоять на обліку у територіальному центрі

4) Соціальні та медичні послуги /консультації з питань запобігання та розвитку можливих органічних захворювань, охорони, збереження здоров'я, профілактики. Проведення лікувальних заходів;

5) Соціально-економічні послуги – надання натуральної чи фінансової допомоги.

6) Юридичні послуги – надання консультацій з питань чинного законодавства, прав та інтересів громадян.

7) Інформаційні послуги – надання інформації, необхідної для вирішення життєвих складнощів (довідкові послуги), поширення освітніх і культурно-просвітницьких знань (освітні послуги), поширення об'єктивної інформації про споживчу власність та види соціальних послуг [5].

8) Соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку» як структурний підрозділ територіального центру соціального обслуговування.

Територіальний центр забезпечує виконання своїх структурних підрозділів соціальної служби (надання соціальних послуг).

Особи похилого віку, люди з інвалідністю (віком від 18 років), хворі (працездатного віку до встановлення групи інвалідності, але не більше 4 місяців), які не можуть самостійно обслуговувати себе – у порядку, затвердженому Міністерством охорони здоров'я. Складні життєві ситуації в житті через безробіття та зареєстровані, як шукачі роботи. Люди, які постраждали від стихійного лиха та громадяни, які виховують

неповнолітніх дітей, дітей з інвалідністю, літніх людей та літніх людей з інвалідністю.

Медичними протипоказаннями для надання соціальних послуг є наявність інфекційних захворювань, залежності від наркотичних речовин, алкоголю, психічних захворювань, які потребують спеціального обслуговування. У разі виявлення громадянами цих протипоказань працівники територіального центру зобов'язані надати інформацію про можливі шляхи отримання необхідних соціальних послуг в інших закладах.

У таких випадках, за письмовим зверненням громадянина, послуга надається через структуру територіального центру. :

- 1) поліпшення здоров'я та втрата складних життєвих обставин, що призведе до втрати громадянами попиту на соціальні послуги;
- 2) безоплатно надані територіальним центром посвідчення здорових громадян (батьків, дітей, чоловіків, дружин) або осіб, які згідно із законодавством зобов'язані надавати догляд і допомогу, або уклали договір довічного утримання (догляду) з їх;
- 3) направлення громадян до закладів постійного проживання: стаціонарного відділення територіального центру, інтернату, психоневрологічного інтернату тощо;
- 4) зміна місця проживання;
- 5) покращення матеріально-побутових умов, щоб громадяни не потребували соціально-економічних послуг (для громадян, які потребують надання цих послуг у відділеннях організацій цільової натуральної та матеріальної допомоги);
- 6) визначення медичних протипоказань для надання соціальних послуг територіальним центром;

Працівники територіальних центрів, які надають соціальні послуги, зобов'язані сумлінно виконувати свої службові обов'язки, поважати

гідність громадян, не допускати дискримінаційної поведінки до них, зберігати в таємниці інформацію, одержану під час виконання службових обов'язків.

У складі більшості територіальних центрів працюють такі відділення:

- соціальної допомоги;
- цільової натуральної та фінансової допомоги;
- відділення денного перебування;
- відділення соціальної та медичної реабілітації;
- університет третього віку.

З метою покращення життя самотніх літніх людей та людей з інвалідністю від 18 років у містах та селах соціальні працівники населення працюють вдома у клієнтів та надають такі види соціальних послуг:

- допомога в самообслуговуванні (прання, одягання, зміна білизни та простирадла, допомога при купанні, чищенні зубів, миття волосся, догляді, голінні, підстриганні нігтів, стрижці, допомоги в туалеті);
- придбання та доставка господарського господарства, товарів і медикаментів, допомога в приготуванні їжі, годування, допомога в збереженні овочів і фруктів, прибирання будинку, розпалювання печі, прибирання снігу, відведення води з стовпів, миття і обклеювання вікон, прання білизни. та одягу, прасування, дрібний ремонт.
- надання супроводу, допомога в оплаті комунальних платежів, в оформленні документів,
- представництво інтересів в органах державної влади, установах, підприємствах та організаціях.
- допомога в отриманні протезно-ортопедичної допомоги, і сестринські та реабілітаційні методи. психологічний супровід та надання інформації соціального захисту) [5].

Відділ цільової допомоги забезпечує громадян одягом, взуттям, ліками, медичним приладдям, предметами побутової гігієни, продуктами харчування та промисловими засобами, а також гарячими обідами за наявності фінансових та матеріальних засобів [3].

Відділення денного перебування надає послуги громадянам, які мають порушення руху, не можуть самостійно обслуговувати себе, не мають медичних протипоказань і потребують психосоціальної адаптації, а також надають соціальні послуги з усунення життєвих обмежень щодо підтримки здоров'я, соціальної незалежності, навичок та вмінь самообслуговування також сприяють розвитку особистих різноманітних інтересів і потреб, дозвілля та розваг [6]. Люди похилого віку можуть отримати такі види соціальних послуг: соціальна адаптація та ресоціалізація, консультація, представництво, соціальна профілактика, посередництво тощо.

Робота відділення соціальної та медичної реабілітації спрямована на відновлення пошкоджених або втрачених функцій організму людини з метою відновлення активного та повноцінного життя. Співробітники цього відділення можуть проводити догоспітальні огляди (виміряти артеріальний тиск, пульс, масу тіла, температуру тіла), проводити лікувальну фізкультуру, масаж, лікувальну фізкультуру, арома-терапію та фітотерапію, консультувати підопічного щодо здорового способу життя.

Обсяг соціальних послуг, які надають обласні центри, з кожним роком розширюється, щоб допомогти людям похилого віку інтегруватися в суспільне життя та адаптуватися до сучасних умов.

Соціальні працівники територіального центру впроваджують інноваційні форми та методи, організовують соціальне обслуговування, дозвілля та розваги для потребуючих, шукають можливості адресної грошової та натуральної допомоги малозабезпеченим громадянам.

2.2. Аналіз діяльності Університету третього віку в територіальному центрі соціального обслуговування як передумова підвищення комунікативної активності

Університети третього віку – це освітні установи або навчальні центри для літніх людей. Вік студентів складає від 40 до 80 років, що вказує на особливий характер цих установ. Класи формуються з слухачів однакового віку, що дозволяє досягати більшої результативності щодо питань загального стану здоров'я, високого рівня освіти, і часто – кращого фінансового становища [18, 16].

Університети третього віку є видом навчального співтовариства, котре організовується людьми, які хочуть брати активну участь у житті суспільства.

У 1985 р. Український інститут геронтології вперше розробив методику створення в Україні «Університету третього віку» для підприємств радянських часів, які готуються до виходу на пенсію та підтримують соціальну діяльність людей передпенсійного віку [33].

Освітні програми для літніх людей можуть реалізовувати вищі й середні освітні заклади, школи, громадські організації, культурно-просвітницькі установи, благодійні фонди тощо [45, 17].

Освіта дорослих у пенсійному віці не переслідує мети отримання професії та подальшого працевлаштування. Даний вид соціального навчання належить до так званої неформальної освіти, метою якої є персональний розвиток, соціальна адаптація, збереження активної позиції людей похилого віку. Завантаження та отримання нових знань дозволяє студентам пенсійного віку реалізовувати свої здібності, залишатися самостійними і бути менш схильними до стресових станів у кризовий період [7].

Так, наприклад, в польських Університетах для людей похилого віку виділяються кілька освітніх цілей навчання.

Програми Університетів ставлять собі за мету подолати негативні ознаки старіння за допомогою пропаганди фізичної та психічної активності. Освіта розглядається як протидія процесу старіння, як боротьба з ним. Підготовка до громадської діяльності. Слухачі Університетів третього віку беруть участь у різних благодійних акціях, що допомагає літнім людям відчутти свою значимість [9].

На сьогоднішній день у багатьох країнах світу (США, Японії, Франції, Польщі) відкриті спеціальні курси, навчальні центри, народні університети та факультети для літніх людей. Навчальні програми для даної категорії громадян складаються на основі психологічних та соціологічних досліджень, з урахуванням їхнього життєвого досвіду та різнобічних інтересів. Особливістю навчання є залучення багатого життєвого досвіду людей похилого віку в освітній процес, їх висока мотивація, оскільки навчання відбувається без обов'язкових програм.

Для реалізації освітніх цілей використовуються різні форми і способи навчання людей пенсійного віку: лекції, семінари по групам за інтересами, групи самоосвіти та взаємодопомоги, екскурсії, концертні програми.

Основними завданнями соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» є організація та проведення безкоштовного навчання та освітніх заходів для людей похилого віку згідно програм та планів організації послуги, які затверджує директор територіального центру. Завдяки впровадженню соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», створююся сприятливі умови для всебічного розвитку людей похилого віку, відбувається їх реінтеграція в активне суспільне життя, адаптація до умов сьогодення шляхом оволодіння новими знаннями, формуються практичні уміння і навички підопічних, з'являється

можливість для розширення кола спілкування літніх людей та обміну досвідом.

Слухачами Університету третього віку є люди похилого віку, незалежно від рівня їх освіти. Достатньо мати зацікавленість та бажання брати участь в освітніх програмах, навчатися, саморозвиватися, удосконалювати свої уміння і навички.

Слухачі курсів мають як свої права, так і обов'язки. Так, наприклад, вони мають право:

- знати принципи, що складають основу надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку»;
- отримувати послугу та закінчувати навчання за власним бажанням;
- брати участь у процесі навчання;
- на доступність отримувати інформацію про надані послуги [10].

Серед обов'язків людей похилого віку, які відвідують Університет третього віку, можна виділити наступні:

- ошадливо ставитися до обладнання, де надається послуга;
- брати активну участь в організації послуги;
- поважати цінності та організаційні засади «Університету третього віку» [10].

Територіальний центр, зі свого боку, також має обов'язки перед людьми пенсійного віку, які є слухачами Університету, а саме:

- розробляти та впроваджувати нові програми розвитку на навчання, відповідно до потреб слухачів;
- враховувати думки слухачів при визначенні часу навчання, формуванні навчальних груп [10].

Навчання в Університеті проводиться безкоштовно, згідно програм та планів, які затверджує директор територіального центру. До організації освітнього процесу, крім працівників територіального центру, залучаються

фахівці місцевих органів влади, управління соціального захисту населення, охорони здоров'я, юстиції, Пенсійного фонду України, а також волонтери. Сам процес навчання базується на принципах добровільності та методах навчання дорослих, враховується життєвий досвід та уже наявні знання і навички слухачів, беруться до уваги їх індивідуально-фізіологічні особливості, стан здоров'я та потреби.

Наповнюваність навчальних груп складає до 15 осіб. У кабінеті, де відбувається навчання, є телевізор, міні-система DVD, мультимедійний центр, проектор та проекційний екран. Навчальний курс в Університеті третього віку у територіальному центрі триває протягом академічного року, дату навчання та закінчення навчального року визначає директор. Тривалість курсу складає 72 години, що передбачає навчання протягом 1 год. 40 хв. (два заняття по 4 хв. з перервою 20 хв.) щотижня у визначені дні. Проводячи заняття, викладачі обов'язково беруть до уваги самопочуття слухачів, враховують їх вікові та психологічні особливості.

По закінченню навчального року усі випускники Університету третього віку отримують сертифікати, що підтверджують опанування слухачами базової програми відповідного курсу. Вони не є документами державного зразка, а швидше моральна втіха, що дозволяє студентам повірити в себе і свої сили.

При Університеті третього віку (Територіальний центр соціального обслуговування виконкому Київської районної в м. Полтаві ради). діє 6 факультетів: естрадно-драматичний факультет; художньо-мистецький факультет; факультет декоративно-прикладного мистецтва; факультет психології; факультет основ роботи на ПК; факультет основ здоров'я.

Для духовного та естетичного розвитку пенсіонерів та осіб з інвалідністю діє естрадно-драматичний факультет. Метою цього факультету є створення творчого середовища, у якому люди з інвалідністю

розвиваються емоційно, творчо та вільно [12]. Драматургія стає помічником у вихованні творчої особистості, розкриває потенціал людини. Учні школи естрадно-драматичного мистецтва знайомляться з усною народною творчістю, навчаються виконавській майстерності, вмінню вести діалог, передавати свої емоції та почуття. Працюючи на сцені, люди похилого віку позбавляються від комплексу і віддають себе у світ музики, мистецтва, живопису, виховують і вдосконалюють комунікативні навички. Під час залучення до хореографії здійснюється комплексний і гармонійний вплив на розвиток особистості загалом і музично-руховий зокрема. Завдання естрадного співу – сприяти розвитку природної музикальності. Співаючи, людина навчається виразного виконання пісень, покращує музичний слух, пам'ять, увагу, розширює свій голосовий діапазон. Таким чином у людей з інвалідністю з'являється почуття радості й задоволення від життя, на другий план відходять негативні емоції та переживання.

Театралізоване заняття – один із самих демократичних видів мистецтва, який дозволяє вирішити психологічні проблеми уяви, ініціативності, фантазії, мови, вихованням волі, створенням позитивного емоційного настрою, зняттям напруження, конфліктних ситуацій через гру. У поточному навчальному році вихованці естрадно-драматичного факультету продемонстрували свої акторські таланти, зігравши у п'єсі Івана Нечуя-Левицького «За двома зайцями». На заняттях естрадно-драматичного факультету здійснюється розвиток особистості у декількох напрямках: творчого мислення, особистісних якостей, акторської майстерності, ритміки, пластики, люди похилого віку та з обмеженими фізичними можливостями отримують реальну можливість адаптуватися до нового життя.

Навчання літературно-мистецького факультету Університету третього віку полягає в особистому естетичному розвитку студентів, формуванні у

них світоглядних орієнтацій і компетенції у сфері мистецтва [17].

Курс навчання літературно-мистецького факультету покликаний вирішити такі завдання:

- Зрозуміти взаємозв'язок мистецтва з природним, соціальним і культурним середовищем життя людини, усвідомити, що сам бере участь у художній традиції власного народу, зрозуміти особливості живопису інших народів світу;
- Культурна освіта для міжетнічних обмінів через вивчення мистецьких традицій народів різних країн [17].

Школа декоративно-ужиткового мистецтва надає пенсіонерам та інвалідам можливість самореалізуватися та насолоджуватися плодами праці.

Мета факультету – створити умови для соціальної активності людей з інвалідністю, усунути обмеження життєдіяльності, підтримати соціальну незалежність, поліпшити трудові уміння і навички, адаптувати їх до посиленої трудової діяльності, зберегти фізичну і духовну значимість [13].

Завдання факультету декоративно-прикладного мистецтва: ознайомлення з поняттями та знаннями, що стосуються декоративно-прикладної творчості; оволодіння навичками виготовлення різноманітних виробів; формування творчих здібностей, естетичного смаку; виховання дбайливого, шанобливого ставлення до народних традицій, національної свідомості, популяризація народних промислів. Протягом курсу навчання слухачі факультету декоративно-прикладного мистецтва опановують різні техніки по виготовленню та декоруванню виробів, знайомляться з такими поняттями, як ритм, рапорт, симетрія, асиметрія, кольорова гармонія.

Протягом навчального року студенти займаються ліпленням із солоного тіста, вишивкою шовковою стрічкою і бісером, виготовляють аплікації з природних (сушеного листя) та штучних матеріалів (тканина,

папір), пробують власні сили у лозоплетінні, працюють у техніці «квілінг» та «декупаж», створюють новорічні і різдвяні прикраси, витинанки.

Корисними для підопічних є екскурсії до місцевих музеїв, зустрічі з народними умільцями, демонстрація власних виробів на різноманітних виставках.

Зберегти сенс життя після виходу на пенсію чи набуття статусу людини з інвалідністю, сприйняти факт зміни соціального статусу допомагає факультет психології Університету третього віку.

Мета курсу:

- ознайомити підопічних із різними видами психології, розширити можливості студента самостійно розв'язувати проблеми й конфлікти, що виникають в особистому житті;
- формувати толерантне ставлення до оточуючих;
- навчитися контролювати рівень тривожності та агресивності, конструктивно виходити з суперечливих ситуацій;
- поліпшити взаємини студента (у разі потреби) із членами родини [16].

До основних завдань факультету психології можна віднести наступні:

- ознайомлення із психологією як наукою;
- формування навичок самопізнання та самоусвідомлення;
- розвиток культури спілкування, у тому числі конструктивного вирішення конфліктів;
- сприяння усвідомленню своєї активної життєвої позиції [16].

Психолог проводить як індивідуальні консультації підопічних, так і групові заняття, тренінги, лекції, бесіди. Студенти факультету знайомляться із сучасними напрямками вітчизняної та зарубіжної психології, дізнаються про таємниці людської поведінки, вчать визначати типи характеру та види темпераменту, шукають шляхи виходу із кризових

ситуацій. До роботи факультету психології залучаються психологи інших соціальних служб, волонтери.

Беручи до уваги індивідуально-психологічні особливості людей з інвалідністю, викладач цього факультету обирає спокійний темп роботи, щоб кожен студент встиг засвоїти нову інформацію, а також часто повторює уже пройдений матеріал з метою закріпити уже здобуті знання.

Студенти факультету основ роботи на ПК часто, так би мовити «з нуля», вчаться працювати на комп'ютері. У більшості підопічних викликає здивування і захоплення той факт, що, навіть не виходячи з дому, можна отримати консультацію фахівця, замовити квиток на потяг, оплатити комунальні послуги, здійснити відео зв'язок через різні програми.

Завдяки функціонуванню цього факультету, життя сучасних пенсіонерів набуває нового змісту, відкриваються нові можливості. Ті ази комп'ютерної науки, які отримують підопічні на заняттях, дозволяють їм спілкуватися з родичами та друзями, дізнаватися корисну інформацію та новини, переглядати кінофільми й телепередачі, оперативно дізнаватися прогноз погоди. Таким чином, викладачі Університету розвіюють стереотип, що пенсіонерів нічого не цікавить в житті, адже для них є можливість вивчати ключову річ сучасного світу – комп'ютер.

Школа здоров'я пропагує здоровий спосіб життя серед студентів і користується великою популярністю серед пенсіонерів та інвалідів. Метою здорового способу життя є формування, збереження та зміцнення здоров'я. Його основні складові включають: соціальний та особистісний культурний рівень; стан здоров'я в потребах людини; мотивацію до збереження і зміцнення здоров'я; рекомендації щодо здоров'я та довголіття; навчання методам збереження та зміцнення здоров'я [14]. Викладачі факультету основ здоров'я разом зі студентами на заняттях розглядають найпоширеніші хвороби людей похилого віку, методи їх профілактики, причини, симптоми і лікування анемії, психічне та емоційне здоров'я

людей пенсійного віку, обговорювали ознаки довголіття, вікові зміни, які відбуваються із жіночим організмом, причини погіршення пам'яті, правила здорового харчування. Досить часто на заняттях факультету основ здоров'я викладачі запрошують лікарів, представників санітарно-епідеміологічної служби.

Отже, на основі вивчення потреб та інтересів студентів Університету третього віку повинні розроблятися програми факультетів і навчальні плани занять, а також проводити постійний моніторинг занять із метою коригування форми і методів навчання.

2.3. Результати емпіричного дослідження щодо оцінки ефективності впливу університету третього віку на комунікативну активність людей похилого віку в територіальному центрі соціального обслуговування

Програма дослідження

Проблемна ситуація. Стійке зростання частки людей літнього віку в структурі населення країни вимагають формування нових уявлень про роль цієї категорії громадян у соціальному розвитку. Старіння населення є однією з проблем, тому виникає проблема їхньої соціальної адаптації, ефективного використання наявного потенціалу, створення умов для їх освіти.

На сьогодні все більшої популярності набуває соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку», що надається в територіальних центрах соціального обслуговування.

В Університетах третього віку організовані просвітницькі та навчальні курси, які сприяють збереженню людьми похилого віку соціальної та інтелектуальної активності. Студентами університету є люди

похилого віку, пенсіонери, які хочуть отримати нові знання, розширити свій світогляд та власні можливості. Особливістю навчання в Університеті є залучення людей похилого віку в навчальний процес, адже навчання здійснюється за програмами, розробленими з урахуванням інтересів та потреб самих людей похилого віку. Також даний заклад дозволяє підвищити комунікативну активність, яка є важливою в пенсійний період життя. Оскільки соціальні ролі людини похилого віку змінюються. Все вищезазначене і обумовило актуальність даного дослідження.

Мета дослідження полягає у визначенні ефективності впливу Університету третього віку на комунікативну активність людей похилого віку.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати фактори впливу Університету третього віку на комунікативну активність людей похилого віку.
2. Проаналізувати особливості діяльності Університету третього віку в територіальному центрі.
3. Визначити можливі шляхи щодо покращення діяльності Університету третього віку з питання комунікативної активності людей похилого віку пенсійного періоду життя та старості.

Об'єкт дослідження – комунікативна активність людей похилого віку як соціальна проблема.

Предмет дослідження – оцінка ефективності впливу Університету третього віку як технології соціальної роботи на комунікативну активність людей похилого віку в умовах воєнного стану.

Гіпотеза дослідження базується на науковому припущенні, що Університет третього віку як технологія соціальної роботи сприяє вирішенню проблеми комунікативної активності людей похилого віку.

Вибірка дослідження – соціальні працівники Київської районної в м. Полтаві ради, 6 з яких беруть безпосередню участь в організації роботи Університету третього віку.

Метод дослідження – експертні інтерв'ю.

Інструмент дослідження – форма інтерв'ю (додаток А).

Експертам були запропоновані питання, що пов'язані з комунікативною активністю людей похилого віку, а також діяльністю Університету третього віку у територіальному центрі соціального обслуговування виконкому Київської районної в м. Полтаві ради.

Аналіз результатів інтерв'ю експертів побудовано таким чином, що основний зміст становить авторська інтерпретація та науковий аналіз первинних текстів (відповідей респондентів).

На запитання «Якої допомоги, на Вашу думку, сьогодні найбільш потребують люди похилого віку?» експерти зазначили про моральну підтримку пенсіонерів та допомогу в матеріальному плані. Таким чином, можна з упевненістю сказати, що допомога не повинна бути лише матеріальною. Літнім людям конче необхідне спілкування, розуміння, щоб було з ким порадитися, поділитися життєвим досвідом, обговорити свої проблеми. І, звичайно ж, треба терпляче ставитися до постійних скарг, особливо у людей, які мають серйозні проблеми зі здоров'ям, не зриватися криком на їх витівки і примхи. Отже, турбота про літніх людей вимагає не тільки щирого бажання допомогти, а й спеціальних знань, якими володіють фахівці соціальної роботи. Якщо люди похилого віку відчують увагу, турботу і те, що вони дійсно комусь потрібні, то багато проблем залишаються позаду.

Узагальнюючи відповіді на запитання «Назвіть, будь-ласка, найбільш визначальні фактори впливу на комунікативність людей

похилого віку», необхідно зазначити одностайну підтримку експертами особистісну діяльність людини похилого віку. Половина опитаних не залишає поза увагою залучення пенсіонерів до посиленої трудової діяльності та підтримання здорового способу життя. Таким чином, проблеми комунікативної активності літніх людей є досить складними і суперечливими, а організація дозвілля може сприяти більш ефективному процесу підвищення комунікативності.

За результатами опитування було з'ясовано, що усі експерти мають відношення до соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку». Так, завідувач відділення денного перебування на сьогоднішній день є викладачем естрадно-драматичного та літературно-мистецького факультетів Університету третього віку, психолог – факультету психології, соціальний працівник відділення денного перебування – факультету декоративно-прикладного мистецтва, фахівець із соціальної роботи – факультету основ роботи на ПК, фахівець із фізичної реабілітації – факультету основ здоров'я. А тому респондентів можна вважати повністю компетентними з обговорення питання Університету третього віку як технології соціальної роботи і соціально-педагогічної послуги.

На запитання *«Яке місце серед послуг, які надає територіальний центр, на Вашу думку, посідає соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку?»* думки експертів розподілилися наступним чином. Один респондент ставить дану соціально-педагогічну послугу на перше місце, один – на друге. Прозвучала думка і про те, що людям, які мають серйозні проблеми зі здоров'ям, Університет третього віку не є потрібним. Аналізуючи отримані відповіді на поставлене запитання, робимо висновок про те, що соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку» нехай і не займає перше місце серед усіх соціальних послуг, які надає територіальний центр, але є досить потрібною, користується попитом у літніх людей та має право на існування.

На запитання *«Яким чином здійснюється інформування населення про діяльність Університету третього віку?»* усі експерти засвідчили про те, що інформація надходить від самих працівників територіального центру, які розробляють інформаційні буклети, проводять усну роз'яснювальну роботу серед людей похилого віку, розміщують статті про свою роботу на сторінках районної газети, у соціальній мережі Facebook. Не варто обмежуватися лише цими методами, а й весь час шукати нові шляхи інформування населення про діяльність Університету третього віку з метою залучення літніх людей до лав студентів.

На запитання *«За якими принципами залучає територіальний центр людей похилого віку до навчання в Університеті третього віку?»* респонденти одноголосно зазначили про те, що студентом Університету третього віку може стати будь-яка людина, яка досягла пенсійного віку та перебуває на обліку у територіальному центрі соціального обслуговування виконкому Київської районної в м. Полтаві ради . Рівень попередньої освіти підопічного до уваги не береться. Головне – це бажання самої людини вчитися, самовдосконалюватися, спілкуватися у колі ровесників, реалізувати свій творчий потенціал.

На запитання *«З якими труднощами, на Вашу думку, стикаються слухачі університету в період навчання?»* експерти надали досить різні відповіді. Найчастіше викладачі факультетів Університету третього віку говорять про проблеми зі здоров'ям, які мають, на жаль, майже всі люди пенсійного віку в Україні на сьогоднішній день. Плануючи навчальний процес, обов'язково варто брати до уваги психологічні та фізіологічні зміни, які відбуваються з людьми у процесі старіння, і можуть знижувати ефективність навчального процесу, призводити до виникнення конфліктних ситуацій. Запрошуючи пенсіонерів до лав студентів Університету третього віку, потрібно враховувати і те, наскільки віддалено вони проживають від установи територіального центру. Один з експертів

не залишає поза своєю увагою і питання забезпечення матеріально-технічної бази факультетів. Таким чином, різноманіття проблем і труднощів, із якими стикаються слухачі університету в період навчання, говорять про те, що дану проблему треба ще ретельно вивчати та удосконалювати.

На запитання *«Чи залучає територіальний центр інші установи, організації, заклади до співпраці при організації роботи університету?»* експерти відзначили тісну співпрацю викладачів Університету третього віку з працівниками Управління соціального захисту, Пенсійного фонду України, Міністерства юстиції, Бюро вторинної правової допомоги, волонтерськими організаціями, народними місцевими майстрами та умільцями. Така робота та взаємодія, однозначно, позитивно відображається на роботі Університету третього віку, є корисною та цікавою для його слухачів.

Серед можливих шляхів покращення роботи Університету третього віку експерти назвали застосування у освітньому процесі інноваційних форм та методів навчання. Крім того, соціальні працівники, які є викладачами університету, мають бути гарними психологами, що можуть знайти підхід до кожного підопічного. Також варто застосовувати у своїй роботі сучасні технології, дидактичні матеріали, залучати до викладання й самих людей похилого віку. Таким чином, можна говорити про те, що робота в Університеті третього віку не є легкою і потребує постійного вдосконалення, щоб навчання було дійсно корисним, креативним, цікавим і захоплюючим для людей пенсійного віку.

- *«Велику роботу над собою мають проводити не лише слухачі університету, а й, перш за все, викладачі. Вони мають постійно застосовувати інноваційні форми та методи подання інформації, проводити навчання в ігровій формі і, звичайно, бути психологами,*

які можуть і хочуть почути кожного підопічного» (соціальний працівник).

- «Ні в якому разі не можна зупинятися на досягнутих результатах. Потрібно розширювати число студентів університету шляхом проведення роз'яснювальної роботи щодо діяльності кожного факультету, заохочувати людей похилого віку до вступу на навчання через засоби масової інформації» (завідувач відділення денного перебування).
- «Треба намагатися надавати соціально-педагогічну послугу «Університет третього віку» не лише у стінах територіального центру, а й через Інтернет зв'язок і вдома для людей похилого віку, які з тих чи інших причин не можуть відвідувати заняття у центрі соціального обслуговування» (фахівець із соціальної роботи).
- «Дедалі чіткіше проявляється тенденція до зростання частки людей похилого віку в демографічній структурі суспільства, а тому існує нагальна потреба створення системи підготовки фахівців з освіти людей похилого віку. Без сучасних знань про людей пенсійного віку та оволодіння інноваційними методиками і технологіями викладання, неможливо досягти ефективного та якісного навчального процесу в Університеті третього віку» (директор територіального центру).
- «Перед початком кожного навчального року в Університеті третього віку доцільно проводити співбесіди, анкетування з пенсіонерами з метою виявлення їх нахилів та інтересів. А вже на основі отриманих результатів можна рекомендувати, які факультети університету краще всього обрати тій чи іншій людині» (фахівець із фізичної реабілітації).

- «Не зайвим було б впровадження нових факультетів. Наприклад, люди похилого віку, які мають бажання навчатися і самовдосконалюватися після виходу на пенсію, з радістю могли б вивчати іноземні мови, історію рідного краю тощо. Можна також у майбутньому спробувати у ролі викладачів не лише працівників територіального центру, а й самих підопічних, які є фахівцями у тій чи іншій галузі» (психолог).

Отже, дослідження показало, що проблема самореалізації в старості сьогодні є життєво значущою, оскільки традиційно старість сприймається як вік втрат, туги і самотності. У зв'язку з цим відбувається постійний пошук нових форм, методів та технологій соціальної роботи з людьми літнього віку з метою якомога більш ефективного вирішення проблем соціальної адаптації та інтеграції. Однією із новітніх форм соціальної роботи із людьми пенсійного віку є надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», яку можна розглядати як одну із сучасних форм соціальної інтеграції та підвищення їх комунікації.

Показником ефективності та якісного рівня навчання в Університеті третього віку є прояв людиною похилого віку активної життєвої позиції, збереження позитивного життєвого тону, бажання вести здоровий спосіб життя, прояв інтересу до інноваційної діяльності та активна комунікативність з усіма учасниками. Більшість слухачів є активними учасниками навчання, які проявляють інтерес до занять і до самостійної підготовки, здатні до сприйняття нового. Це дає можливість стверджувати, що Університет третього віку – одна із сучасних моделей активної адаптації осіб літнього віку до умов сьогодення, яка шляхом активізації їхньої життєдіяльності в цілому поліпшує якість життя, а отже, сприяє вирішенню проблем активної старості.

Отже, навчання в Університеті третього віку підвищує рівень соціальної активності, комунікативної активності. Інтеграції людей після їх виходу на пенсію, а також відіграє важливу роль у профілактиці негативних наслідків кризового періоду у зв'язку зі старінням, підвищує їх адаптивні можливості до внутрішніх і зовнішніх змін.

ВИСНОВКИ

Старіння є невід'ємним елементом розвитку особистості. Збільшення чисельності людей похилого віку в сучасному суспільстві та подовження тривалості їх життя вимагає підвищеної уваги до даної категорії громадян, а також вирішення різноманітних проблем, які пов'язані з їх життєдіяльністю, а саме: зростання хронічних та психічних захворювань, а звідси, періоду їх безпомічного існування; проблем соціального та психологічного характеру тощо.

Механізм втрати адаптації, що виникає при старінні, відіграє важливу роль у старості. Людям потрібен час, щоб прийняти свою фізичну або функціональну втрату. Серед факторів, що впливають на адаптивність, можна виділити: особисті якості, життєвий досвід, поточну ситуацію.

Серед сучасних соціологічних теорій старіння, які намагаються зрозуміти феномен старіння, найбільш популярними є такі: поділ; діяльність; субкультура та вікова стратифікація; теорія символічної взаємодії; теорія безперервності; теорія обміну; теорія здібностей; феноменологічна теорія.

Основними проблемами, які виникають у людини похилого віку, можна назвати наступні:

- зниження працездатності, припинення виробничої діяльності і вихід на пенсію;
- погіршення матеріальних умов життя і, в зв'язку з цим, певні обмеження та нестатки;
- втрата попереднього соціального статусу, зміна ролі літньої людини в сім'ї;
- зміна ролі і престижності в суспільстві;
- втрата близьких членів родини, самотність, ізоляція;

- проблема вільного часу, організація повноцінного дозвілля.

В Україні сьогодні успішно функціонують і утримуються територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг).

Університет третього віку можна розглядати як одну із сучасних технологій інтеграції осіб літнього віку у сучасному суспільстві, котра шляхом активізації їхньої життєдіяльності підвищує комунікативну активність та сприяє активній старості. Проблема самореалізації в старості сьогодні є життєво значущою, оскільки традиційно старість сприймається як вік втрат, туги і самотності. У зв'язку з цим відбувається постійний пошук нових форм, методів та технологій соціальної роботи з людьми літнього віку з метою якомога більш ефективного вирішення проблем соціальної адаптації та інтеграції. Однією із новітніх форм соціальної роботи із людьми пенсійного віку є надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», яку можна розглядати як одну із сучасних форм соціальної інтеграції та підвищення їх комунікації.

Підвищити якість надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» можна шляхом наступних рекомендацій:

1. Застосування в освітньому процесі інноваційних форм і методів навчання. Також варто застосовувати у своїй роботі сучасні технології, наочні презентації, особливо, якщо заняття проходять в онлайн форматі, залучати до викладання й самих людей похилого віку.

2. Наприкінці навчального року доцільно аналізувати діяльність кожного окремо взятого факультету. Можливо, варто запроваджувати нові факультети чи, навпаки, закрити ті, до яких пенсіонери не мають хисту та зацікавленості.

3. Не зайвими були б і курси підвищення кваліфікації самих працівників соціальної сфери, на яких вони б дізналися про те, як

проводити освітній процес із людьми похилого віку в умовах воєнного стану.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого вивчення та аналізу потребують теоретичні дослідження проблем старіння, пошук нових шляхів комунікативної активності людей літнього віку, вирішення проблем фахівців, які працюють із особами похилого віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вступ до соціальної роботи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ За ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. К.: Академвидав, 2010. С. 300.
2. Психосоціальна допомога в роботі з кризовою особистістю: навчальний посібник. К. 2012. 275 с.
3. Альміз І. О. Організація культурно-дозвілєвої діяльності людей похилого віку як реалізація принципу активності URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Znpkhist/2012_6/12aiorpa.pdf. (дата звернення: 28.01.2021).
4. Андрушко А.В. Старість як фактор безпорадного стану особи. *Держава і право: збірник наукових праць/ Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України.* К., 2009. Вип. 43. Юридичні і політичні науки. С. 511-517.
5. Архипова С.П. Організаційно-педагогічні аспекти надання освітніх послуг в умовах «Університету Третього Віку». Освіта дорослих як фактор розвитку дорослої людини в умовах сучасних соціальних змін. Черкаси, 2012. С. 12-19.
6. Блащак Г. С. Соціальна робота в Україні: теорія та практика. К.: УДЦССМ, 2011. 272 с.
7. Васильєв Я.В., Шалигіна Г.О. Саморозвиток особистості та проблеми похилого віку. Збірник наукових праць. *Психологічні науки.* 2013. Випуск 10 (91). С. 56- 63.
8. Вербець В.В., Субот О.А. Соціологія: Навчальний посібник / В.В. Вербець, О. А. Субот. К.: КОНДОР, 2014. 550 с.
9. Вступ до соціології: Навчальний посібник / Л.Г. Сокурянська. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2011. 206 с.
10. Вульф Л.С. Одиночество пожилых людей. Социальное обеспечение. 1998. № 5. С. 23.

11. Галіяш Н. Б. Характеристика основних соціальних проблем людей похилого віку URL: <http://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/nursing/article/viewFile/5403/4966> (дата звернення: 15.03.2021).
12. Геронтологічний інформаційно-консультативний центр // URL: <http://gicc.org.ua/navchannya-ta-rozvagi.html>. (дата звернення: 11.06.2021).
13. Голова Н.І. Забезпечення сприятливої адаптації осіб похилого віку до нових умов соціалізації. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». №4. Хмельницький: ХІСТ, 2011. С.19-22.
14. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 № 3668-IV URL: <http://pensia.ua/ua/baza-znan/normativno-zakonodavcha-baza/item/416-zakon-ukrainy-vid-08-07-2011>. (дата звернення: 15.03.2021).
15. Зелінська Г.О. Геронтоосвіта як пріоритет у вирішенні проблем вільного часу людей постпенсійного віку. URL: <http://www.global-national.in.ua/archive/2-2014/171.pdf>. (дата звернення: 15.03.2021).
16. Зелюк В. Професіоналізація соціальної роботи. Матеріали до курсів. Полтава, 2005. 56 с.
17. Зотін А.І., Зотін Р.С. Феноменологічна теорія розвитку, росту і старіння організмів / А.І.Зотін, Р.С.Зотін. М.: Наука, 1993. 184 с.
18. Іванова І.Б. Соціальна робота (теорія і практика). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: ВМУРОЛІ «Україна», 2004. 408 с.
19. Капська А.Й. Технології соціально-педагогічної роботи: навч. посіб. К., 2000. 372 с.
20. Козлов А. А. Соціальна геронтологія. М.: Наука, 1995. 289 с.

21. Коленіченко Т. І. Соціальна робота з людьми похилого віку. Соціальна педагогіка: Теорія та практика. 2011. № 4. С. 20-25.
22. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / За ред. Е. М. Лібанової. К.:Український центр соціальних реформ, 2014. 138 с.
23. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141.
24. Концепція освіти дорослих в Україні / Укл.: Лук'янова Л.Б. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2018. 24 с.
25. Крайг Г. Психологія розвитку. / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2000. 753с.
26. Кувшинова О.А. Геронтологические теории активности человека в пожилом возрасте. URL: http://vestnik.osu.ru/2003_4/32.pdf. (дата звернення: 15.06.2021).
27. Кухта М. Люди похилого віку очима експертів: труднощі та шляхи подолання життєвих негараздів/ Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2015. № 4. С. 119-132.
28. Ліфарєва Н. В. Старість як соціальна проблема. Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. 2012. № 4, ч. I. С. 260-266.
29. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи: Навч. посіб.К.: МАУП, 2008. 136 с.
30. Малахова Ж. Д. Соціальна геронтологія. Курс лекцій / Ж. Д. Малахова. Запоріжжя. 2010. 179 с.
31. Мацкевич Ю.Р. Особливості соціальної активності людей похилого віку. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchu/N121/N121p078-083.pdf. (дата звернення: 10.02.2021).
32. Минигалиева Г. А. Социальная политика в отношении пожилых людей. Психология зрелости и старения, 2004. №1. С. 111-124.

33. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» від 25.08.2011 №326 URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=07M8R14395>. (дата звернення: 15.03.2021).
34. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту догляду вдома» від 13.11.2013 № 760 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE24522.html. (дата звернення: 15.03.2021).
35. Новікова Ж. М. Особливості соціального становища людей похилого віку: теоретичне дослідження URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nsspp/2011_26/Njvikova.htm. (дата звернення: 10.02.2021).
36. Облес І.І. Навчання людей третього віку як необхідна умова модернізації професійної освіти. Модернізація загальної та професійної освіти в умовах глобального світу: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 22-23 берез. Запоріжжя, 2013. С. 223 -225.
37. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник / Авт.-упор. Лук'янова Л.Б., Аніщенко О.В. К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2014. 108 с.
38. Островська К. О. Вплив навчання літніх людей в університеті третього віку на соціально-психологічні особливості їх адаптивності. Науковий вісник 2012. № 2. С. 231-239.
39. Погребна Л. Психологічні особливості життя людей похилого віку. Педагогіка толерантності 2012. № 2. С. 55-62.
40. Починюк А. Соціальна робота для літніх людей: професіоналізм, партнерство, відповідальність. АиФ Довгожитель. 2003. № 1(13). С. 16-18
41. Робак В. Перші психосоціальні теорії старіння (50-60-ті роки XX ст.) та їх роль у підготовці соціальних працівників до роботи з людьми похилого віку URL: [USR:](#)

- http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pippo/2011_4/Robak.htm. (дата звернення: 20.07.2021)
42. Савельчук І.Б. Інноваційні методи соціальної роботи з людьми похилого віку: специфіка та особливості впровадження. «Молодий вчений». 2015. № 2 (17). С. 95-98.
43. Сандецька О. Освіта людей похилого віку як перспективний напрям освіти дорослих USR:
http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nz_p/2012_107_2/statti/18.pdf.
(дата звернення: 20.07.2021)
44. Соціальна геронтологія: навч. посібник / Уклад.: Н.М. Коляда // Т.В. Коляда. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016. 84 с.
45. Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг), затверджене Постановою КМУ від 29.12.2009 № 1417 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-п>. (дата звернення: 15.03.2021).
46. Федоренко С.А. Університети «Третього віку» як складова безперервної освіти: зарубіжний досвід. *Педагогічний процес: теорія і практика*. – 2014. Частина 5. С. 133-138.
47. Фойгт Н.А. Тривалість життя в похилому віці: еволюція, сучасність, перспективи. НАН України. Ін-т економіки. К., 2002. 298 с.
48. Чайковська В.В. Психологічні особливості людей похилого віку. Мистецтво лікування, 2013. № 6. С. 19-23

Бланк інтерв'ю із соціальними працівниками

1. Який період часу Ви працюєте в територіальному центрі?
2. Якої допомоги, на Вашу думку, сьогодні найбільш потребують люди похилого віку?
3. Назвіть, будь-ласка, найбільш визначальні фактори впливу на активну комунікацію людей похилого до пенсійного періоду життя?
4. Чи маєте Ви відношення до соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку»?
5. Яке місце серед послуг, які надає територіальний центр, на Вашу думку, посідає соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку»?
6. Яким чином здійснюється інформування населення про діяльність Університету третього віку?
7. За якими принципами залучає територіальний центр людей похилого віку до навчання в «Університеті третього віку»?
8. З якими труднощами, на Вашу думку, стикаються слухачі університету в період навчання?
9. Чи залучає територіальний центр інші установи, організації, заклади до співпраці при організації роботи університету?
10. Які, на Вашу думку, можливі шляхи покращення роботи університету?

Схожість

Джерела з Інтернету

531

1	https://vo.uu.edu.ua/pluginfile.php/641049/mod_folder/content/0/%D0%9B%D1%8E%D1%82%D0%B8%D0%B9%202023/%D0...	24.8%
7	https://revolution.allbest.ru/sociology/01148901_0.html	2 джерела 1.84%
8	https://amlima.com/vidnosini/ljubov/6355-samotnist-u-starosti-iak-ne-zalishitsia-na-bobah.html	1.84%
9	https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/4852/1/sosialgerontology.pdf	5 джерел 1.41%
11	http://www.e-bwn.com/wp-content/uploads/2018/12/2018_09_03.pdf	1.36%
12	https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/45381	2 джерела 1.18%
13	https://zakononline.com.ua/documents/show/60184__60184	11 джерел 0.73%
14	https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/41236	0.72%
15	http://www.ndu.edu.ua/storage/2020/zbirnyk_tez_2020_psych.pdf	0.68%
16	http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/16540	0.67%
17	http://www.kbuapa.kharkov.ua/dorad/files/gpv_dis_20180927.pdf	20 джерел 0.66%
18	https://law.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zbirnyk-16.10.20.pdf	4 джерела 0.65%
19	http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1278/sfera_diyi_trudovogo_prava_ta_prava_soci.pdf?is...	8 джерел 0.64%
20	http://www.iir.edu.ua/uploads/files/%D0%90%D0%9F%D0%9C%D0%92_2016_%D0%A7_1_.pdf	0.53%
22	https://www.moderntechno.de/index.php/meit/issue/download/meit15-05/meit15-05	0.5%
23	https://www.univer.km.ua/sites/default/files/elib/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80/262%...	20 джерел 0.49%
24	http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/194.pdf	3 джерела 0.48%
28	https://humanities.msu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/Zbirnuk-materialiv_2017.pdf	0.43%
29	http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/6741/15.pdf?isAllowed=y&sequence=1	0.43%
31	http://eprints.zu.edu.ua/32726/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%...	6 джерел 0.42%

59	https://pl.uu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A_%D0%BF%D...	0.21%
60	http://openarchive.nure.ua/bitstream/document/9679/1/Jakovlev_mon_19.pdf	0.2%
61	http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/22439/1/T_Bielofastova_PR_u_sociocult_sferi_Ilkurs_IJ_KUBG.pdf	5 джерел 0.2%
62	https://istu.edu.ua/fileadmin/media/Mizhnarodna_diialnist/HRLAW/07_Pravovyi_zakhyst_prav_ditei_i_pidlitkiv_ta_bezp...	10 джерел 0.2%
63	http://ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/3.pdf	0.2%
64	https://soc.bobrodobro.ru/24713	4 джерела 0.19%
65	http://alpha.rada.gov.ua/LIBRARY/collection/nan9.htm	0.18%
66	https://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/73125/7/diss_Mandychev.pdf	7 джерел 0.18%
67	http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/3283	0.18%
68	http://oia.lntu.edu.ua/files/Sasha/Tezy_part_1_07_12_2019.pdf	3 джерела 0.18%
69	https://www.idss.org.ua/monografii/2014_Naselennya.pdf	2 джерела 0.17%
70	http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/29727	0.17%
71	http://eprints.zu.edu.ua/31447/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_2020.pdf	9 джерел 0.17%
72	http://dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/2015_11_23_mater_dums.pdf	38 джерел 0.17%
74	https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/spinchevska_o.m._konstytuciynny_yurysdykciynny_proces_dys.pdf	0.16%
75	http://www.pravoznavec.com.ua/period/chapter/99/2870/101704	0.16%
76	http://www.investplan.com.ua/pdf/5_2021.pdf	0.16%
77	http://ipood.com.ua/data/avtoreferaty_i_dysertatsii/2018/Diser_BRONNIKOVA_pas.pdf	0.16%
78	http://loippo.lviv.ua/files/news/2020/120220/%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%B2%D1%8F%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D0...	0.16%
79	http://legeasiviata.in.ua/archive/2018/3-2/3-2.pdf	2 джерела 0.16%
80	https://kodeksy.com.ua/norm_akt/source-%D0%9A%D0%9C%D0%A3/type-%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B...	4 джерела 0.16%
81	http://nrrada.org.ua/konsultue-ministr-justicii	3 джерела 0.16%

82	http://files.visnikkau.org/200000028-eb2e8ec2bd/%D0%92%D0%86%D0%A1%D0%9D%D0%98%D0%9A-8.pdf	2 джерела	0.16%
84	http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/18618/%d0%9e%d0%bb%d0%b8%d1%84%d1%96%d1%80%d0%b5%d1%80	7 джерел	0.16%
85	http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2009/Psihologia/46166.doc.htm	2 джерела	0.16%
86	https://www.ourboox.com/books/%d0%be%d1%80%d0%b3%d0%b0%d0%bd%d1%96%d0%b7%d0%b0%d1%86%d1%99	5 джерел	0.16%
87	http://zn-rada.gov.ua/Proektu/Vukonkom/2017/Lustopad/gotovij-proekt_rishennja-postijni_komisiji-4.doc		0.16%
88	http://tpggnu.ho.ua/images/my_images/doc_pdf/vidavnictvo/2021/tezi_konf_02-04-2021.pdf		0.16%
89	https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/561134/mod_resource/content/1/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B7%D0%B0...		0.16%
91	http://mir.dspu.edu.ua/issue/download/14931/8189	9 джерел	0.15%
92	https://content.e-schools.info/tkhtt/library/%D0%97%D0%91%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A_III_%D0%92%D0%A1%D0%9...		0.15%
93	https://knote.edu.ua/file/NjY4NA==/2d9f84d50ca8c1a758613e4775a4b323.pdf	29 джерел	0.15%
94	http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/17154/%d0%9d%d0%b0%d0%b2%d1%87.%20%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%...		0.15%
95	https://zounb.zp.ua/node/5808		0.15%
96	http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2217/1/16_2020.pdf		0.15%
97	https://pl.uu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0	3 джерела	0.14%
99	https://obukhivska.otg.dp.gov.ua/kz-cenr-nadannya-socialnih-poslug/poslugi		0.13%
100	http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/33058/1/Monograph-USA-Economy-isg-konf.pdf	3 джерела	0.12%
101	http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/3611	28 джерел	0.12%
102	https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/31316/1/kyivnso_%d1%87%d0%b5%d1%80%d0%b2%d0%b5%d0%bd%d1%8c...		0.11%
103	http://nm2.univd.edu.ua/download/131674	11 джерел	0.11%
104	https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1615/1/4k_samost.pdf		0.1%
106	https://docplayer.net/76287393-Socialna-farmaciya.html		0.1%
107	http://geront.kiev.ua/base-of-publications-on-gerontology/publications.htm		0.1%

108	http://preschool.mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/%d0%9d%d0%9c%d0%9a%d0%94_%d0%9e%d0%a1%d0%	2 джерела	0.09%
109	https://www.aup.com.ua/ml/Zbirnuk_konf_2016.pdf		0.09%
110	http://lubp.com.ua/wp-content/uploads/2017/04/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%	2 джерела	0.09%
111	https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/80193		0.09%
113	http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2015-6/2015_06.pdf	13 джерел	0.09%
115	http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/13356/4/monograph_2015.doc	2 джерела	0.08%
116	http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/8005	21 джерело	0.08%
117	https://ivet.edu.ua/component/k2/item/download/156_5707c0aa644e101ab3701332a4fd044d	6 джерел	0.08%
118	https://core.ac.uk/download/pdf/78393946.pdf	24 джерела	0.08%
119	http://vtei.com.ua/doc/nav4/4astuna2.pdf		0.08%
120	https://ela.kpi.ua/handle/123456789/27340	3 джерела	0.08%
122	http://eprints.cdu.edu.ua/4235/1/kolom.pdf	4 джерела	0.07%
123	http://er.ucu.edu.ua:8080/bitstream/handle/1/2263/Kasianiuk_Osoblyvosti%20depresii%20pidlitiv.pdf?isAllowed=y&	2 джерела	0.07%
124	http://aup.org.ua/wp-content/uploads/%D0%9C%D0%A1%D0%91-2013-%E2%84%964-1.pdf		0.07%
125	http://www.virtual.ks.ua/virtual-chemist/6701-organization-of-accounting-and-analysis-of-financial-results-of-the-com	6 джерел	0.07%
126	http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/10983	2 джерела	0.07%
127	http://vtei.com.ua/doc/21_04_2021/112.pdf	4 джерела	0.07%
128	https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5156/1/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C	2 джерела	0.07%
131	https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/4376/1/%d0%97%d0%b1i%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%ba_%d0%b0%d0%	13 джерел	0.07%
132	https://mpf.udpu.edu.ua/wp-content/2018-2019/Nauka/Zvit_nauka_2016.pdf		0.07%

Джерела з Бібліотеки | 104

2	Студентська робота	ID файлу: 1013509171	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	19.4%
---	---------------------------	----------------------	---	-------

3	Студентська робота	ID файлу: 1014472779	Навчальний заклад: Open International University of Hu	10 Джерело	4.24%
4	Студентська робота	ID файлу: 1004245802	Навчальний заклад: Open International University of Hu	4 Джерело	4.21%
5	Студентська робота	ID файлу: 1014012315	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		4.2%
6	Студентська робота	ID файлу: 1014467668	Навчальний заклад: Open International University of Hu	49 Джерело	3.88%
10	Студентська робота	ID файлу: 1013287958	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		1.37%
21	Студентська робота	ID файлу: 1004245815	Навчальний заклад: Open International University of Hu	3 Джерело	0.51%
25	Студентська робота	ID файлу: 1004245817	Навчальний заклад: Open International University of Hu	2 Джерело	0.47%
26	Студентська робота	ID файлу: 1004245819	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.45%
27	Студентська робота	ID файлу: 1004245791	Навчальний заклад: Open International University of Hu	2 Джерело	0.45%
30	Студентська робота	ID файлу: 1004245824	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.42%
36	Студентська робота	ID файлу: 1004245777	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.34%
37	Студентська робота	ID файлу: 1004245825	Навчальний заклад: Open International University of Hu	2 Джерело	0.34%
44	Студентська робота	ID файлу: 1014367425	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.28%
52	Студентська робота	ID файлу: 1011481922	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.25%
58	Студентська робота	ID файлу: 1004245801	Навчальний заклад: Open International University of Hu	3 Джерело	0.21%
73	Студентська робота	ID файлу: 1010193895	Навчальний заклад: Open International University of Hu	2 Джерело	0.17%
83	Студентська робота	ID файлу: 1003902021	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.16%
90	Студентська робота	ID файлу: 1014301950	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.16%
98	Студентська робота	ID файлу: 1013088543	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.14%
105	Студентська робота	ID файлу: 1011236404	Навчальний заклад: Open International University of Hu	6 Джерело	0.1%
112	Студентська робота	ID файлу: 1011513492	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...		0.09%
114	Студентська робота	ID файлу: 1013290677	Навчальний заклад: Open International University of Hu	2 Джерело	0.08%

121	Студентська робота	ID файлу: 1011557256	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.07%
129	Студентська робота	ID файлу: 1004245809	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.07%
130	Студентська робота	ID файлу: 1013803240	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.07%
133	Студентська робота	ID файлу: 1004245827	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve... З Джерело	0.07%
134	Студентська робота	ID файлу: 1013143559	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.07%